

BİBLİYOGRAFYA

A. v. GABAIN, *Das Uigurische Königreich von Chotscho 850-1250*, Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst, Jahrgang 1961, Nr. 5. Akademie-Verlag, Berlin 1961. 81 s. +41 resim +1 harita (*Hoçu Uygur Beyliği 850-1250*).

19. yy. ın sonu ile 20. yy. ın başında Orta Asya'da yapılan kazılar sonunda ele geçen malzemenin işlenmesi, Türklerin, İslâm dinini kabul etmeden önce, gerek göçebe olarak gerekse yerleşik hayatta büyük bir medeniyete sahip olduklarını göstermiştir. Adı geçen malzemenin maddî kültüre âit olan kısmı elimizdeki bu güzel kitapta, eski araştırmalara dayanarak yeniden ele alınmış, bir çok minyatürlere, duvar resimlerine yeni bir görüş açısından bakılmıştır. Adından da anlaşılacağı gibi eser, yalnız Hoçu'daki Uygur medeniyetini konu edinmiştir. Doğu Türkistan'ın coğrafi durumuna kısaca temas eden yazar, Kuzey ve Güney İpek Yollarındaki çeşitli kültür tabakaları üzerinde duruyor. E. WALDSCHMIDT'e göre bu bölgede üç kültür tabakası tesbit edilebilmektedir :

1. M. S. 6. yy. a kadar süren *Gandhâra* üslûbu (Hint-Yunan karışımı)
2. Sasanî unsurlarıyla karışmış *Tohar* üslûbu.
3. Türk - (Uygur) Çin üslûbu.

Bu üç üslûbun veya devrenin sınırlarını kesin olarak çizemiyoruz. Herhalde birinci üslûp *Hoten*'de, ikincisi *Kuça*'da üçüncüsü de *Hoçu*'da (=Turfan) gelişmiş olmalıdır.

M.Ö. 1. bin yılda Doğu Türkistan'da İndo-cermen halkları yaşıyordu. Ülkenin güneyinde Hintliler bulunuyordu. Hintliler çok eski devirlerden beri buralarda koloniler hâlinde yaşıyorlardı. Daha sonraları Burkan dininin Gandhâra sanatıyla birlikte buralarda yayılması sonunda Burkan Hint Edebiyatı ve Sanatı doğdu. Gene güneyde, *Hoten*'de Hintlilerle birlikte, İrancea konuşan *Saka* adında bir boy bulunuyordu. Bunları da Burkan kültürü içinde görüyoruz. Bir başka İran halkı olan Soğutlar da, genel olarak ticâretle uğraştıkları için Doğu Türkistan'ın bütün vâha şehirlerine yayılmışlar, hattâ bir kısmı Çin'de dahi yerleşmiştir. Her gittikleri yere Soğutların Burkan dinini ve kültürünü götürdüklerini görüyoruz. Yukarıda kısaca anılan Toharlar da Kuzey İpek Yolu üzerinde, daha çok *Kuça*'da faaliyet göstermişler ve bir süre Burkan dini ve kültürünün önderliğini yapmışlardı.

Hıristiyanlığın Doğu Türkistan halkları ile Türkler arasında yayıcısı olarak Süryanileri görüyoruz.

Gerek siyaset gerekse medeniyet bakımından Çinlilerin, adı geçen bölgeye hâkim oldukları anlaşılıyor.

Türklerin Tarım bölgesiyle ilgileri oldukça eskidir. Kök-türklerin I. İmparatorluğu sınırları içine Doğu Türkistan da girdiği halde kültür bakımından ne gibi bir alış-verişleri olduğunu bilemiyoruz. Bu kültür alış-verişlerinin Ötüken Uygurları zamanında kesin olarak başladığını ve 840'tan sonra da gelişerek bölgenin baştan başa türkleştiğini delilleriyle gösterebiliyoruz. İşte elimizdeki eser, bu son devreyi işlemektedir.

Hoçu'da kurulan Uygur Beyliğinin iç siyaseti, insanlığın tarihinde eşine pek az rastlanan bir "hoş-görüllüğe" dayanıyordu. Bunu, yabancı dillerle yazılmış eserlerden ve Uygur ressamlarının yabancıları da manastır duvarlarına saygıyla, yabancı olduklarını belirterek resmetmelerinden anlıyoruz. Böylece bu devir Uygur resminde "portre" sanatı doğmuş oluyor. Ayrıca, çeşitli dillerden yapılan tercümeleler, Türk Dilinin iç yapısında büyük değişiklikler meydana getirmiştir: Kök-türkçe şekil bakımından çok fakir olduğu halde Uygurcada yardımcı cümleler doğmuş, filin zamanları kesin olarak tesbit edilmiş, çeşitli birleşik zamanlar teşkil edilmiş filin gösterdiği işin sürekliliği veya süreksizliği açık ve seçik olarak ifade edilmiş, çeşitli tasvir, fiillerle ince anlam ayrılıkları belirtilmiştir. Dinî-felsefî kavramları karşılayabilmek için öteden beri dilde var olan eklerle yeni söz ve deyimler türetilmiş, yetmediği hallerde de yabancı dillerden sözler alınmıştır.

Manastır duvar resimlerinde, duvarı boydan boya kaplıyan Burkan ve Bodhisattva resimlerinden başka, tablonun alt kısmında, daha küçük ölçüde râhip veya din dışı kıyafetli erkek resimleri görülmektedir. Bunların bir kısmı vakıfçı, bir kısmı da yapılan herhangi bir vakfın sevabının tevcih edildiği yaşayan veya ölmüş soylu kişilere âittir. Bazı manastırların duvarlarında ise, sıra-sıra yüksek zümreye mensup kimselerin resimleri görülmektedir. Her resmin yanında, dik dörtgen bir çerçeve içinde Uygur harfleriyle kişinin adı yazılmıştır. Bu resimlerden devrin erkek ve kadın kıyafetlerini çıkarabiliyoruz :

Râhip olmayan erkeklerin üzerinde topuklara kadar uzanan ve belde bir kemerle tutturulan uzun bir elbise vardır. Yaka daire biçiminde kesilmiş olup dizlerden itibaren kesik, kol yenleri boldur. Bu elbiselerde genel olarak kumaş iri çiçeklidir. Kemer altın işlemeli olup üzerinde günlük hayatta kullanılan bazı gerekli âlet ve eşya asılıdır : Mendil, yemek takımı (çubuk, kaşık vb.), bıçak, çakmak ve taş, kunduracı bizi. Kemerin solunda okluk, sağında yay bulunur. Çizmeler yarımır. Asılların saçları ortadan veya sağdan ayrılmış olup ince demetler halinde arkaya sarkıtılmıştır. Erkeklerde hiç saç örgüsü görülmez, kadınlarda ise pek enderdir. Erkeklerde elbiseler bazan dardır. Kumaş bazan desenli, bazan düzdür. Böyle elbiselerin yenlerinde, kollarda ve bir yanında (çoğu zaman sağda) yaka yerinden eteğe kadar birer şerit dikilmiştir. Uygur devrinin sonlarına âit olması gereken bir duvar resminde elbisenin etekleri, ancak dizlere kadar uzanmaktadır. Yaka dört köşelidir. Elbisenin üzerinde bir önlük görülmektedir. Alın kaplayan bir çevre, daha çok erkeklerde görülür. Elbisenin kumaşı desenli olup dâireler ve iri çiçekler göze çarpmaktadır. Tek renkli bir şerit, elbisenin kenarlarını ve yakayı çevrelemektedir. Şapkalar da çeşitlidir : Yukarı doğru kalkık, bir hizâda üç sorguçlu şapka, yelpâze biçimi şapka ve ucu sivri külâh. Şapkaların bu çeşitliliğini, devrin modasıyla açıklamak güçtür; belki de bunlar belli bir boyun, bir sınıfın veya bir mesleğin alâmeti olabilir.

Genç Uygur erkeklerinin kıyafetleri daha basittir : kara veya kırmızı keçeden yapılmış bir şapka, çene altına bağlanan bir iple tutturulur. Elbisenin yırtmacı yandadır. Kemerdeki delikler ve üzerindeki madenî süsler yuvarlaktır.

Genç Uygur kızlarının başındaki çift hotozun altında beyaz bir tarak ve hotozun iki yanından uçları dışarı bakan bir süs iğnesi göze çarpmaktadır. Boz veya yeşil renkte, ucu püsküllü bir atkı ile uzun bir elbise, üzerinde uzun kollu kırmızı bir buluz, onun üstünde de sarı, kısa kollu bir ceket bulunur.

Uygur kadınlarının kıyafetleri :

Turfan'da (ve pek az olarak da Tun-huang'da) bulunan duvar resimlerinde, Uygur kadınlarının balık ağı biçiminde ve kırmızı renkte bir gömleğin üzerine (yarı açık olan göğüste ve bileklerde bu açıkça görülmektedir) uzun ve sarı bir elbise giydikleri görülmektedir. Elbisenin yakası geniş olup omuzlara doğru yayılmıştır. İnce bir şerit yaka kenarından geçip ortadan eteğe kadar uzanır. Ayrıca bu şerit kollarda görülmekte ve diz hizasından alt kısmını enine kesmektedir.

Saç tuvaleti :

Saç beş kısma ayrılarak işlenmiştir : Sağlı sollu iki, ve bir de arkada! Saçın ayrılan bu kısımlarına süs okları ve düz, kuş biçiminde taraklar sokulmuştur. Arkadan saça bağlı kalın, kırmızı bir eşarp, kalça hizasında bir düğüm yaptıktan sonra topuklara kadar uzanır. Bunların yanı sıra, gerek elbisede ve gerekse saç tuvaletinde değişiklikler arzeden daha bir çok resim vardır. Bazı kadınların, Moğolların *boğtak* adını verdikleri uzun, külâh biçiminde bir şapka giydiklerini görüyoruz.

Râhip kıyafetleri :

Burkancı Uygur râhiplerinin kıyafeti, üst üste giyilmiş üç (bazan iki) elbiseden ibarettir. Saygı işareti olarak, en üstteki elbisenin sağ omuz kısmı açılır, fakat omuz iç elbise ile örtülüdür. Çünkü Çinlilerde olduğu gibi Uygurlarda da el ve yüz dışında vücudun herhangi bir yerini göstermek ayıp sayılmaktadır. Hindistan'da ise tersine, râhip sağ omuzunu açınca çıplak teni meydana çıkar. Orta Asya ve Çin'de bu âdeti, geleneklerle çatışmaksızın yerine getirebilmek için râhipler kat-kat giyinmektedirler. Bu âdetler iklime bağlamak yanlış sayılmaz. Saç ve sakal tıraş edilmiştir. Her üç elbisenin rengi ayrıdır. En üstteki elbise, (bir çeşit palto gibi) koyu renkli olup enine, boyuna kara şeritlerle süslenmiştir. Bu suretle vaktiyle Şâkyamuni'nin giymiş olduğu yamalı elbise taklit edilmiş oluyor. Râhibelerin kıyafeti de aynıdır; ancak bunlar baş örtüsü kullanırlar. Üstteki elbise koyu bir renkte (çoğu zaman kırmızı), alttaki genel olarak aktır. Ayakkabılar kara olup, kıyıları işlemelidir.

Mani râhip ve râhibelerinin elbiseleri ak olup geniştir. Göğüslerinde çerçevesi kırmızı, dört köşe bir kalkan vardır. Râhipler kelebek biçimi, çene altına bir şeritle bağlanan şapka, râhibeler de silindir giyerler. Silindiri kaplayan bez, arkaya sarkıtılır. Erkeklerde saç ve bıyıklar kesilmez (Burkancı râhipler saç ve sakalı keserler); omuzlara kadar uzatılır. Râhibelerde ise saçlar şakaklara kadar uzar ve düzdür.

Çeşitli meslek mensuplarının resimleri de günümüze kadar gelebilmiştir: Kılıç kuşanmış iki asker (?), avcılar, ressamlar vb. Bunların elbiseleri dizlere kadar uzanmakta ve kırmızı veya mavi renkte olup bazı hallerde de desenlidir. Yaka kısmı, yuvarlak veya köşelidir. Bazılarında dar pantolon, yarım çizme, bazılarında ise ayak bileklerinde büzgülü, geniş paçalı pantolon vardır. Şapkaların ön kısmı düz ve yassı, arka kısmı ise toplanmış olan saçları içine alabilmesi için geniş ve yüksekçedir. Avcılardan biri diz çökmüş, havaya ok atmaktadır, sert sakallı ve yuvarlak gözlü olan bu avcı herhalde bir yabancı olmalıdır(?) Öteki avcı da, efsanevî bir kuşu boynuna geçirdiği bir iple yakalamıştır. Bu avcının kolları sıvalıdır.

Uygurların musikiye çok düşkün olduklarını yabancı kaynaklardan öğrendiğimiz gibi bir Uygur orkestrası da bize bunu açıkça göstermektedir : bir ağız orgu, yandan ve uçtan üflenen iki ney, bir ut ve bir harp (bk. resim)

Bazı duvar resimlerinden, Uygurların diğer maddî kültürleri hakkında da bilgi edinebiliyoruz:

Ev şekilleri. Uygurlar, Tarım vâha şehirlerine yerleştikten sonra, yani 9. yy. ın ikinci yarısında, çadır artık yalnız gezilerde ve bir de yaz mevsiminde yaylaya çıktığında kullanılmış olmalıdır. Turfan ve yöresindeki evler alçak duvarlarla çevrili olup içine iki kanatlı kapıdan girilirdi. Ev tuğladan yapılmış elli santim yüksekliğinde bir temel üzerine oturtulmuştur. Evin yan-orta yerinde üç-dört basamak merdiven bulunur. Tek katlı olan evlerin duvarları bütündür; bazılarında üst kısmı yuvarlak, bazılarında ise kare biçiminde pencereler bulunur. Belki bayram veya özel eğlenceler için düşünülmüş olan koyu kırmızı perdeler evin dışına, dört bir yanına yerleştirilmiş ve büzülerek köşelerde düğüm atılmıştır. Çatı girişinin her iki ucuna kuş kafası oturtulmuştur. Girişin orta yerinde alev alev yanan bir "dilek incisi" görülmektedir. Dam süslü olup kırmızı renktedir. Pek nâdir olarak görülen iki katlı evlerde ikinci katın etrafı parmaklıkla çevrilmek suretiyle bir çevre-balkon teşkil edilmiştir. Duvarlarla çevrili avluda : ağaçlar ekili bahçe ile yük ve binek hayvanları için bir ağıl vardır.

Evlerin içinde: Döşeme, çeşitli şekillerde, hayvan ve çiçek motifleriyle işlenmiştir. Bazan yerde halı bulunur. Bazan da yerden otuz santim kadar yüksek olan sıralar (veya iskemle?) üzerinde oturulurdu.

Bir duvar resminden, şahin ile avcılığın Uygurlarda çok sevilen bir spor olduğunu anlıyoruz.

Genel olarak A. v. LE COQ yayınlarından faydalanılarak yapılmış olan resimler, bu son derece önemli eseri süslemektedir. Yalnız aslı renkli bir Mani minyatürünün de elle çizilmiş kopyasının konması okuyucuyu şaşırtıyor (bk. 39. ve 40. resim). Gönül isterdi ki bu minyatür renkli olarak bu kitapta yer alsın! ¹ Bununla birlikte Uygurların kültürünü, belgeleriyle ortaya koyan bu eserinden dolayı A. v. GABAIN'e ne kadar teşekkür etsek azdır!

* * * * *

A. v. GABAIN, *Der Buddhismus in Zentralasien* (Orta Asya'da Burkancılık = "Budizm") Handbuch der Orientalistik. Çıkaran B. SPULER. Birinci bölüm : Yakın ve Orta Doğu. Sekizinci cilt -Din-, İkinci kısım : Büyük dinler devrinde Doğu'nun Din Tarihi, E. J. BRILL 1961. 496-514. s.

Türk aydınlarına ve Türk kültürünü araştıranlara yukarıdaki küçük yazıyı tanıtmadan önce, bu yazının yayımlandığı "Şarkiyat Elkitabı" adlı büyük bir seriden söz açmak istiyorum. İslâm Ansiklopedisi'ne 20 yy.'ın başlarında girişen Avrupalı bilginler şimdi de, geniş anlamda Şarkiyat'ın bütün dallarını içine alan, her konuda elde edilmiş bilimsel sonuçları gene bilim diliyle müstakil kitaplar içinde okuyucuya sunan büyük bir seriye başlamışlardır. "Şarkiyat" denince bizde genel olarak Arap-Fars dili ve kültürünün işleyip geliştirdiği "İslâmlık" akla gelir. Fakat buradaki "Şarkiyat" deyiminden daha başka şeyler anlaşılıyor : İspanya ile Japonya arasındaki bütün ülkelerin tarihini, coğrafyasını ve medeniyetini (dil, din vb) araştıran bir bilim dalı! Söz gelimi : Eski Mısır tarihi, dili, dini vb. (yani Egiptoloji), Hititoloji, Sümeroloji, Orta Asya araştırmaları, Hindoloji, Sinoloji vb. vb. İşte Avrupalıların yayımlamağa başladıkları, yukarıda adı geçen "Şarkiyat Elkitabı" bu kadar çok bu kadar çeşitli konuları içine alan büyük bir danışma eseridir. Her bölüm kendi içinde çeşitli konulara ayrılmış ve bunlardan her biri bir bilgin tarafından yazılmıştır. Bazan da bir kaç bilginin yazıları bir cilt içinde toplanabilmektedir (meselâ "Dinler" konusu aşağı yukarı 500 sayfa tutan bir kitapta çeşitli makalelerle işlenmiştir; aşağıda tanıtacağım yazı da bunlardan biridir.)

Türkler üzerinde, gerek İslâmlık içerisinde, gerekse İslâmlık öncesi devrede, çeşitli konular dolayısıyla uzun uzun durulmuş ise de bu bilgiler çok kısa ve yetersizdir. Gönül ister ki biz de buna benzer, fakat içine yalnız Türklük dünyasını alan bir "Elkitabı", bir "Türklük Bilgisi Elkitabı" serisi hazırlayalım (bu konudaki önerim için Yılığın bu sayısına bk.)!

Bu kısa girişten sonra "Orta Asya'da Burkancılık" adlı yazıya geçiyorum :

Giriş. Yazar, burada kısaca bir-iki sözle Burkancılığın ana hatlarına işaret ediyor ve bu dinin, tarihi içerisinde, yayıldığı alanları sayıyor: Kuzey-batı Hindistan, Kişmir, Baktriya (Belh), Horasan, Buhara, Semerkand, Fergana, İssik-köl ve İli ırmağı kıyılarından, Çungarya'ya; İç ve Dış Moğollistan, Tarım bölgesi ile Tibet! Bu alanların ekime, işlemeğe elverişli olan yerlerinde bugün olduğu gibi Orta çağın başında da şehir-

¹ O. ASLANAPA'nın *Türk Sanatı* adlı küçük eserinde (Doğan Kardeş yayınları) de, ne yazık ki bu güzel minyatürün yalnız bir yüzü, o da renksiz olarak verilmiştir.

ler ve köyler vardı. Uçsuz bucaksız bozkırlarda ise göçebe ve yarıgöçebeler yaşıyordu. Yerleşiklerin çoğu, birbirlerine kervan yolları ile bağlanan vâha devletçiklerinde yaşadıkları halde göçebeler, akınlarla huduttan hududa göçüyorlardı. Şehirlere göre göçebeler, sosyal yapı bakımından daha sıkı ve sağlam bir bütün teşkil edebildikleri için şehirlilere bunlar vergi yükleyebiliyorlardı. Fakat göçebelerin kendi içinde, çok uzun süren bir şehir-bozkır çekişmesi ve tereddütler, göçebeyi de sonunda yerleşik hayata geçirmiş ve böylece karakterini, iç yapısını yeni baştan düzenlemeğe zorlamıştı.

Hükümdar *Aşoka* zamanında, (m.ö. 274-237) Burkancılığı yayma düşüncesi ilk defa uygulanmağa başlar.

A. v. GABAIN, burada Burkan dininin yayılması ile ilgili tarihî olayları, coğrafi bölgelere göre teker teker ele almıştır :

Güney-batı. Büyük İskender'den sonra Kuzey Hindistan'da ve Baktriya'da kurulan Yunan devletlerinde (m. ö. 3. - 1. yy.), Burkancı düşüncelerle Yunan'ın mermer ve benzerlerine şekil verme gücü, Eski İran kültürünün geliştiği topraklarda birleşmiş bulunuyordu. Bu sıralarda Kuzeyden *Şaka*'lar ile *Yüe-çi*'ler gelir (m.ö. 2. - 1. yy.) ve Yunan asıllı devletlere son verirler. Yüe-çilerden *Kuşan* boyu, idareyi ele alır; hükümdar *Kanişka* (m. s. 125-150) Burkan dinine büyük bir önem verir, *Aşvagoşa* gibi büyük Burkancı şâir onun sarayında yetişmiş, *Kumāralāta* bu devirde Burkan masallarını düzenlemiş, bir Sanskrit grameri yazmıştı. Gene aşağı yukarı bu sıralarda ilk defa Burkan'ın heykelinin yapıldığını ve meşhur *Gandhāra* sanatının bu suretle doğmuş olduğunu düşünebiliriz. Bu sanatta Eski Yunan'ın izleri açıkça görülmektedir. *Gandhāra* sanatı daha sonraki yüzyıllarda Tarım bölgesine geçecek, Hoçu Uygurlarını da etkileyecek ve bugünkü Uzak Doğu sanatını doğuracaktır.

Bu bölgede, *Gandhāra*'da (Afganistan-Pakistan hududu) Batı Türklerinden bir kısmının Burkancılığı benimsediğini görüyoruz (8. yy.). Öte yandan kaynaklar, Türk idaresinde bulunan *Zābulistān* (Afganistan'ın güney-doğusu), *Çitral* ve *Lampak*'ta bir çok Burkan manastırının varlığını haber veriyor. Aynı şekilde Semerkand ve yöresinde de Burkancılık m. s. 2. yy. dan itibaren yayılmağa başlamıştır.

Eski devirlerde Tarım bölgesi

Öteden beri kültür, bu bölgenin kuzey ve güneyinden geçen İpek Yolları üzerindeki küçük vâha devletlerinde gelişmişti. Milattan çok önce Güney İpek Yolu üzerinde Hint kolonileri kurulmuş ve burada Hint diliyle Burkancı Edebiyatı gelişmiş idi.

Kaşgâr ve yöresine Burkancılık, Hoten'den m. s. 2. yy. da geçmiş; Güney Yolunun doğudaki öbür ucu olan *Krorain* (Lop-nor bölgesi) bölgesine ise 1. yy. da ulaşmış bulunuyordu. Bu bölgenin kültürü ancak 3. yy. m sonuna kadar sürebilmiş, bundan sonra burası iklim değişikliği ve ırmağın yatağını değiştirmesiyle bırakılmış ve harâbe halini almıştır.

Kuçâ (= *Kuçi*) halkı (Toharlar) da Burkan dinini 1. yy. da tanımış ve bundan sonra burası Tarım bölgesinin kültür ve Burkan dinini öğrenme merkezi olmuştur. Aynı milletin bir başka kolu da Hoçu'da 4. yy. da Burkan dininin ve kültürünün önderliğini yapmağa başlamıştı.

Hunlar ve Türkler. Buraya kadar olan bilgilerin Türkler ve Türk kültürü ile doğrudan doğruya bir ilgisi yok ise de uygurların 8. ve 9. yy. dan sonra Tarım bölgesine gelip yerleşerek buranın kültür önderliğini ele almalarında ve büyük bir edebiyat mey-

dana getirmelerinde bölgenin geçmişteki kültürü ve dilleri çok büyük rol oynamıştır. Eski Türkçenin kelime hazinesinde, cümle yapısında dinî deyimlerin yaratılmasında hep Toharca'nın, Soğutça'nın, Çince'nin ve vâsıtalı olarak da Hintçe'nin büyük etkisi olmuştur ve bu değişimleri, Tarım'daki yabancı kültürleri bilmeden açıklamamız mümkün değildir.

Burkancılık Uygurlardan önce Hunlar ve Kök-türkler tarafından kabul edilmiş ise de bu dinin benimsenme derecesi hakkında hiç bir bilgimiz yoktur. Yalnız Çin kaynakları 581 yılında Kök-türk kağanı T'o-pa'nın isteği üzerine *Nirvānasūtra* Çin'de Türkçeye çevrilmiş ve kağana yollanmıştır. Fakat bu çevirme işi, çevirmede kullanılan yazı vb. hakkında hiç bir bilgimiz yoktur: bununla birlikte bu kayıt dahi tek başına çok önemlidir.

Kök-türklerin ikinci İmparatorluğunda (691-742/5) bütün şehir dinleri kesin olarak reddedilmiş, fakat 762'de Uygurlar, Mani dinini devlet dini olarak resmen kabul etmişlerdir. Bu arada bazı Türk âileleri Hoçu'ya göç etmiş ve buralara yerleşmişlerdi. Tarihleri belli (8. yy) bazı metinlerin Hoçu'da henüz azınlığı teşkil eden bu Türk gurupları tarafından meydana getirildiğini düşünebiliriz. 840'da bozkırdan akın-akın gelen Uygurlar, Hoçu ile yöresini kesin olarak türkleştirmişler ve bu bölgenin kültür önderliğini üzerlerine almışlardı. Mani ve Hıristiyan dini yanında Burkancılığın Türkler tarafından artık iyice benimsendiğini, gerek Türkçe eserlerden gerekse duvar fresklerinden, minyatürlerden ve çeşitli tapınlardan anlıyoruz.

Hoçu'da kurulan küçük Uygur Beyliği, artık dünyaya hâkim olma düşüncesini bırakmış, öte yandan kervan yollarından alınan yüksek vergiler halkın geçim seviyesini birden yükseltmişti. Bunun sonucu olarak gerek Bey ve âilesi, gerekse diğer bütün zenginler, Burkan manastırları yaptırmışlar, o devirde çok pahalı bir iş olan dinî kitapları tercüme ettirmişler, manastırların duvarlarını renkli fresklerle süsletmişlerdi. Bu vakıfları yapanların adları kitapların sonuna yazılıyor, manastır yaptıran ve içini süsletenlerin resimleri de aynı manastırın duvarlarına yapılıyordu. Bu resimler bize devrin kılık ve kıyafetleri hakkında geniş bilgiler vermektedir.

Yılın belli günlerinde manastırlar, halka dinî eğlenceler tertip ediyor, bu eğlencelerde râhipler bir çeşit musiki eşliğinde Burkan'ın veya Burkan velilerinin (= Bodhisattva) geçmişteki hayatlarını anlatan destanları, (= *jātaka*, *avadāna*) basit dram usûlleriyle sahneye koyarak oynuyorlardı. Bu metinlerden ne yazık ki pek azı günümüze kadar gelebilmiştir. Bunlardan *Maytrisimit* ("Geleceğin Burkan'ı Maytrî ile buluşma) gerek konu gerekse dil bakımından son derece dikkate değer bir eserdir.

Böylece 8. yy. da Hoçu'da başlayan Burkancı Uygur medeniyeti 840'dan sonra müstakil olarak gelişmiş ve 14. yy. ın başında ülkenin tamamıyla islâmlaşmasına kadar sürmüştür. Burkancılığın İslâm dini karşısındaki yenilgisini, bu dinin, Türkün akıncılık karakterine uymamasında aramak, yanlış bir yorum olmaz sanırım.

Uygurlar müslüman olduktan sonra Mahâyāna Burkancılığı, ancak Tibet'te, Moğolistan'da ve Uzak Doğu'da varlığını günümüze kadar koruyabilmiştir.

A. v. GABAIN'ın bu küçük yazısı, bize Türklerin İslâmlık öncesi yerleşik medeniyetini ve dünya dinlerinden Burkancılığı hangi ortam ve şartlar altında kabul ettiklerini ana hatlarıyla göstermiştir.